

„Byl jsem padouchem v Dietlově seriálu.“

Rozhovor s Josefem Štulcem

Doc. PhDr. Josef Štulec (1944) nepochybně patří k doyenům české památkové péče. Jakub Bachtík a Vít Jesenský s ním připravili rozsáhlý biografický rozhovor, publikovaný v plném znění v knize Památková péče na zapřenou.¹ Čtenářům Zpráv památkové péče zde nabízíme jeho zkrácenou verzi.

Josef Štulec se narodil do etablované, kulturně založené pražské rodiny. Po krátkých studiích architektury na stavební fakultě ČVUT přešel na dějiny umění na FF UK, které absolvoval v roce 1968. V 70. letech pracoval na externí vědecké aspirantuře pod Ústavem teorie a dějin umění ČSAV, kterou však kvůli neochotě vstoupit do KSČ nemohl dokončit. V roce 1967 nastoupil na SÚPPPOP, s nímž spojil celou svou následující profesní dráhu. V roce 1976 se stal vedoucím oddělení péče o architektonický fond, od roku 1987 oddělení péče o památkový fond. Pod jeho vedením se zde shromáždila skupina odborníků a odbornic patřících k významným osobnostem oboru. V roce 1987 byl funkce zbaven, avšak po sametové revoluci se stal ředitelem SÚPPPOP a zůstal v jeho čele až do reorganizace památkové péče v roce 2003. Ve vedení Národního památkového ústavu (NPÚ) posléze pokračoval na pozici odborného náměstka generálního ředitele. Josef Štulec byl výrazným aktérem při transformaci české památkové péče do svobodných poměrů.

Jak jste se vůbec k památkové péči dostal? Naměřovalo vás k ní rodinné zázemí?

Ani jeden z rodičů se dějinami umění nebo historií profesionálně nezabýval. Otec byl právník a jeho hlavní hobby byla hudba, takže u nás každý čtvrtek hrálo velmi zdatné amatérské kvarteto. Matka byla lékařka, zubařka. V rodině přesto byla silná tradice vztahu k výtvarnému umění. Matčin prastrýc byl významný sochař 19. a raného 20. století Bohuslav Schnirch a její otec sochař Hanuš Folkmann. Jejím strýcem, čili

1

Obr. 1. Brandenburg, exkurze po památkách tehdejší NDR, 1972. Zleva: Josef Štulec, Jaroslav Wagner, Zdeněk M. Zenger. Osobní dokumentace Josefa Štulce.

mým prastrýcem, byl významný historik umění a památkář Vojtěch Birnbaum. Ne že by se o památkách hovořilo příliš často, ale už ve věku, kdy jsem postupně bral rozum, jsem tu a tam něco takového zaslechl.

Konkrétně jsem na téma památek narazil vlastně jako osmiletý, když mě matka vzala na návštěvu k Janu Laichterovi, významnému nakladateli, do Kotěrova domu. Pamatuji si, jak matka panu Laichterovi říká: „Poslyšte, to je nádherné, jak je to jednotně vybavené, to vám skoro závidím.“ A doktor Laichter odpověděl: „No, to víte, ono to má i své nevýhody, protože to je chráněno památkovým úřadem a my si nemůžeme svévolně třeba něco vyhodit a dát si tam něco jiného. Ale my jsme rádi, že v tom žijeme, takže by nás něco takového ani nenapadlo.“ To bylo poprvé, co si v paměti vybavuji setkání s principem ochrany památek.

Takže rodiče s tím, že jste se rozhodl pro studium dějin umění, souhlasili?

Právě naopak. Když jsem končil gymnázium a rozhodoval se, kam dál, byli rodiče strašně proti tomu, abych šel na dějiny umění. Říkali:

„Když se ti líbí historická architektura, tak jdi dělat architekturu!“ Tak jsem šel, ale ty dva roky, co jsem architekturu studoval, to byl pro mě horor. Studium tehdy bylo spojeno i s inženýrstvím, tehdy byla organizace na české technice taková nešťastná, takže jsme dostávali základ jako stavební inženýři. To byla samá matematika a geometrie, deskriptiva, chemie, fyzika. Rodiče věděli, že tyhle předměty jsou pro mě nepřekonatelná hráz, a tak souhlasili s tím, abych se přihlásil k pohovorům na kunsthistorii na pražské filozofické fakultě. To už tehdy byl velmi výběrový obor, takže nás bylo v ročníku asi sedm. Ale pohovory jsem udělal a mohl jsem konečně studovat, co jsem chtěl.

Kdo další s vámi studoval?

Poznal jsem další vynikající lidi, třeba Iva Hlobila, Luboše Konečného, Jiřího Kuthana, Elišku Fučíkovou, všechno později skvělé představitele oboru. Nejvíce jsem se spřátelil s Ivanem Prokopem Muchkou, Tomášem Vlčkem a Mojmírem Horynou. Studovat filozofickou

■ Poznámky

1 Jakub Bachtík (ed.), *Památková péče na zapřenou. Pamětnická svědectví o ochraně památek v časech pozdního socialismu*, Praha 2023, s. 36–98.

Obr. 2. *Výhodnocování archeologického výzkumu v ambitu u Zdikova paláce, Olomouc, 1976. Zleva: Vít Dobnal, vedoucí výzkumu, dále Josef Štulc, Emanuel Poche, Jan Sokol, Dobroslav Líbal, Milan Pojsl, Libuše Dědková, Leoš Mlčák, Zdena Bláhová, Oliva Pechová, Eva Šimáková a Miloš Hýnek. Osobní dokumentace Josefa Štulce.*

fakultu v 60. letech bylo úžasné. Nicméně moji starostliví rodiče mi už v posledním ročníku řekli: „Musíš se jít někam zeptat, musíš mít nějaké solidní zaměstnání.“ Říkal jsem si tedy, že když miluju tu historickou architekturu, tak se zkusím zeptat třeba u památkářů.

Ještě předtím mi otec domluvil návštěvu u skvělého člověka, profesora Jana Sokola, architekta, který ve Státním ústavu památkové péče a ochrany přírody předtím pracoval. A Sokol mi to realisticky vylíčil. Hodně na mě tehdy zapůsobil, měl velké charisma, jakési fluidum osobnosti. A já jsem si říkal, že v památkové péči určitě potkám další takové kolegy. Tak jsem se skutečně šel do Valdštejnské pozeptat a shodou okolností měli místo. Rok poté vzali ještě mé spolužáky Prokopa Muchku a později předčasně zesnulého Petra Tamchynu. Současně s nimi nastoupil do ústavu můj pozdější celoživotní přítel Pavel Jerie.

Na jakou pozici jste v SÚPPOP vlastně nastoupil?

Jako odborný asistent do oddělení architektury k doktoru Jaroslavu Wagnerovi. Byl to synovec vynikajícího českého památkáře Václava Wagnera, ale moc často o něm nehovořil. On miloval svůj Jičín, z kterého pocházel, ale jinak v sobě neměl nijak hluboký, citově prožívaný památkářský étos. Necítil ani potřebu mě do té profese nějak zasvěcovat, na to byli jiní.

V roce 1975 si mě – dosti předčasně, nutno říci – ředitel Vladimír Novotný zavolaal a řekl mi, že se po zralé úvaze rozhodl odvolat doktora Wagnera z funkce vedoucího „P2“. K tomu ještě dodal: „O jeho budoucnost se nebojte! Bude vést oddělení evidence a dokumentace.“ Až ex post jsem se dozvěděl, že Wagner byl na služební cestě u ředitele památkového střediska Jiřího Grabmüllera v Brně, který byl velkorysý a hostil ho velmi kvalitním bílým vínem. Byly tam ještě dvě pracovnice z Ministerstva kultury. A Wagner se vracel shodou okolností v nachmeleném, nebo spíše v ovíněném stavu a rozpovídal se v autě před nimi o Novotném v tom smyslu, že „ten dědek už by měl jít do penze“ a že on by to zvládl řídit levou zadní. No, a kolegyně přišly žalovat Novotnému, který byl na podobné věci

2

citlivý a rozhodl se Wagnera „uklidit“ do dokumentace a mě povýšit na jeho místo. V každém případě jsem byl ujištěn, že Wagner vlastně funkčně zůstává na stejné pozici, a k pozadí celé té změny mi Novotný řekl jen: „Neptejte se na důvody, to je moje věc.“ Takže ze mě udělal vedoucího nejexponovanějšího útvaru garantů.

Jakým kauzám jste se věnoval?

Chodil jsem třeba na Národní divadlo, to byla jedna z nejvýznamnějších akcí na přelomu 70. a 80. let. Bylo to velmi ostře sledované, existoval pro to vládní zmocněnec, inženýr Ferfetský, takový velmi náročný až diktátorský typ. Práce byly dokončeny v roce 1982 a o rok později se divadlo slavnostně otevíralo. Velmi intenzivně na tom pracoval celý širší tým včetně SÚRPMO a specializovaného družstva Štuka. Ty nároky byly někdy až příliš perfekcionista. Zkrátka, rozhodující měl být výsledek. Když porovnám, jak se říká po anglosasku, filozofii přístupu k obnově divadla tenkrát a dnes, tak je zde výrazný posun. Národní se tehdy umylo, ale neusilovali jsme o to vyčistit je až na původní tón kamene, takže zůstávalo patinované. Já jsem k tomu tehdy četl krásnou úvahu Zdeňka Wirtha *Ponižená hodnota stáří*, kde lkal nad přečištěním provedeným v 50. letech.

Projektantem té obnovy byl tehdy Zdeněk Vávra ze SÚRPMO, otec architekta a herce Davida Vávry. Byl to velmi vzdělaný a nesmírně elegantní člověk, při kontrolních dnech s námi v tropiko

saku lezl na lešení a na rozdíl od nás se nikdy ani v nejmenším neušpinil.

Narazili jste na Národním divadle na nějaké vážnější problémy?

Byl tam jediný výraznější konflikt, do kterého jsem musel zasáhnout. Před obnovou odborná komise, kde jsme byli zastoupeni doktorem Suchomelem, rozdělovala, co je výtvarné dílo – tedy ti Ženíškové, Alšové a tak podobně – a co dílo uměleckořemeslné. Výtvarná díla byla svěřena restaurátorům na volné noze přes fond a na uměleckořemeslných dílech pracovalo družstvo Štuko. To si bohužel v té době osvojilo manýru, že absolutně nerozlišovalo mezi hodnotou originálu a kopie.

Jednou jsem přišel na jednání a najednou vidím z lešení až ke stropu hlediště, že jsou tam dvě třetiny z ornamentální i figurální výzdoby, tzv. grotesek rámujičích Ženíškova plátna, smyty. Samozřejmě jsem začal dělat kravál a oni na to: „Ne, ne, to je podle dohody! Toto je naše a je to takhle pro nás jednodušší to celé smýt a pak zase namalovat, podívejte, tady máme barevnou dokumentaci.“ Zůstal tam jen jeden původní segment pro porovnání intenzity barev a já jsem prosazoval, že alespoň ten se musí nechat v originále. A byl z toho zase virvál z jejich strany, že porušuji dohody. Ale musím poctivě říci, že se do té manýry původní malby vcítili velmi dobře, a dnes by mi i na lešení dalo velkou práci rozlišit nové od starého.

Dozoroval jste i něco v regionech?

Ano, například jsme s inženýrem Jaroslavem Stöcklem jezdili na Rabí. Tam jsme se úspěšně snažili zabránit cementovým „houseskám“ ve spárách zdí. Díky nám se také rozhodlo, že se koruna zdí nebude betonovat, ale dá se tam suchomilný drn. Projektování a dozor poté vedl Václav Gírsa a myslím, že to dopadlo velmi dobře.

Jezdil jsem také na zámek Pardubice. Tam došlo k velmi nešťastné konstelaci. Zprvce byly části zdí z hlediska statiky asi objektivně v mizerném stavu. Zadruhé tam byla velmi brutální stavební firma. A zatřetí to projektovala za SÚRPMO architektka Antonie Charvátová. To byla velmi milá, povídavá dáma, zuřivá antikomunistka, takže v autobuse jsme si vždycky notovali. Jenže stejně jako v případě družstva Štuko jí rozdíl originál versus kopie vůbec nic neřikal.

Aleš Vošahlík v době, kdy byl ještě na pardubickém památkovém středisku, objevil, že v jednom křídle zámku se pod placovými klenbami, které byly jakoby podsunuté, nachází malovaný trámový strop z pernějšské doby. Nevím už proč, ale Charvátová tlačila na to, aby se placové klenby sundaly. Já jsem je sundat nechtěl a říkal jsem, ať tam ten krov ještě hezky dál kryjí a chrání. Protože věděla, že v technických věcech jsem slabší, argumentovala, že ty klenby jsou popraskané a tak podobně. Pro mě to byly často celkem mučivé situace. Radil jsem se se svými spolužáky, s Ivem Hlobilem a Prokopem Muchkou. Samozřejmě mi říkali, že je to vzácnost, jeden z nejranějších malovaných renesančních stropů u nás, jehož hodnota je mnohem větší než plácek ze začátku 19. století. Tak jsem posléze souhlasil, že se klenby sundají.

Za měsíc jsem přijel a trámy stropu ležely rozřezané na nádvoří. Malované záklopové desky byly naštěstí složené v hospodářských budovách. Že to prý nešlo zachránit, protože objevili dřevomorku. Doktor Šebek, ředitel muzea, mě samozřejmě chlácholil, že to, co zbylo, budou prezentovat jako muzejní exponát a tak.

Pokud vím, vaší důležitou akcí byl také hrad Bezděž.

Tam jsem jezdil spolu s kolegou Stöcklem. Projektovala zde opět architektka Charvátová, se kterou jsem se zde začínal o to víc střetávat. Bezděžu původně hrozila absolutní katastrofa. Architektka Charvátová se vždy spojila s dodavatelem, což byla brutální aliance, proti které argumentačně až někde na konci stál památkář. Přitom se tam navrhovaly strašlivé věci. Charvátová tam například chtěla vybudovat betonovou přístupovou cestu místo té historické a olepit to

3

Obr. 3. Vladimír Novotný (1901–1977), od roku 1964 ředitel Státního ústavu památkové péče a ochrany přírody v Praze. Sběrka fotografické dokumentace NPÚ, GnŘ, ev. č. 173559.

nějakými historizujícími detaily, přičemž tam už byla vybudovaná lanovka na dopravu materiálu, takže to nebylo nutné. Říkal jsem si, že jestli to skončí jako se stropem v Pardubicích, bude to děsivé. Ale v tomto případě to naštěstí dopadlo jinak. V SÚRPMO, bylo to už kolem roku 1989, tu akci nakonec dostal jako vedoucí projektant Václav Gírsa a jeho první krok, když viděl, co se tam má dělat, byl, že Charvátovou odstavil. Udělal za mě to, na co bych asi neměl sílu ani právo. Já jsem jim do toho, kdo je projektantem, mluvit nemohl. V Gírsových rukou konzervace pokračovala s úplně jiným, dokonce lze říci revolučně novým cílem: s využitím vynikající tradice české restaurátorské školy konzervovat mimořádně hodnotnou architekturu hradu se stejnými odbornými, uměleckými, ale i etickými nároky, s nimiž se restaurují historická díla malířství nebo sochařství.

Těchto akcí byla před revolucí spousta a já jsem na ně jezdil velmi rád, byť to bylo enervující a často neúspěšné. A mimochodem, kvůli jednomu z mých tehdejších výjezdů jsem se nejspíš stal zápornou postavou v úspěšném televizním seriálu.

Ve kterém?

Jsem přesvědčen, že jsem byl předlohou pro zlého památkáře v seriálu *Muž na radnici* od Jaroslava Dietla. Hlavním hrdinou je v něm předseda národního výboru jednoho menšího města. Takový svatý muž – stařence nechá převést uhlí, páru zajistí bydlení, pro děti nechá postavit pionýrskou klubovnu a tak. Je to zároveň progresivista a je rozhodnutý, že tu hrachovinu zástavby starého města shrnou a začnou tam stavět úžasné pokrokové panelové sídliště.

V tom seriálu byl součástí města zámek a zámecký park. Nové paneláky se tlačily skoro až k němu a projektant požadoval zboření historické obvodové zdi parku a jeho propojení se sídlištěm. Přijel tam proto jeden sólo památkář na jednání. A ten je tam vykreslen jako padouch, s nímž starosta udělá krátký proces. Tajemník předtím říká něco ve smyslu: „*Nám jde o to, abychom ten park, tu krásnou přírodu, přiblížili lidem – a vy tady chcete zachovat ohradní zeď?!*“ A památkář argumentuje, že ta zeď je historická památka. Načež ho starosta vyhodí a řve: „*A ven! To není žádná památka, dobře si vzpomínám, že tu zeď stavěl můj tatík.*“

Tenhle motiv musel Dietlovi někdo říci na základě zkušenosti se mnou. Byl jsem totiž jednou vyslán do Vlašimi, že je tam ohrožená ohradní zeď a brána zámeckého parku – nevím už, proč tam nebyli kolegové z regionu. A byl jsem zděšen, co z té zdi chtěli projektanti nového sídliště udělat. Opravdu, to sídliště se tam tlačí, co by kamenem dohodil, k zámeckému parku. Začalo jednání a já jsem byl samozřejmě vystaven nátlaku, že chtějí tu zeď a bránu zbořit, aby sídliště mělo plíce a takové ty řeči. A já říkám: „*To nemůžete, to je kulturní památka! To tvoří se zámek jeden historický komplex. Ostatně ve zdi je brána, kudy se dá do parku pohodlně chodit!*“ Ale oni oponovali: „*To ne, my chceme naopak brány a zdi bořit.*“ Takhle jsme se dohadovali a najednou na mě začal předseda výboru ječet, co si tu vymyslím o nějaké historické památce, že tu zeď stavěl jeho otec a že si to pamatuje. Odpověděl jsem mu, že jeho otec možná mohl stavět nějaký úsek, protože zdi chátrají a obnovují se. Zachránila mě předvídavost – vzal jsem si s sebou veduty parku zámku ve Vlašimi od Antonína Pucherny, kde se dala zeď ukázat. A oni, ač byli našťvaní, museli uznat, že to není zeď nová, ale historická. A tak na rozdíl od zdi v Dietlově seriálu přežila.

Tři nejvýznamnější obnovy

Jaké akce, na které jste dohlížel, považujete za nejdůležitější?

Určitě trojici, kterou představuje takzvaný Přemyslovský palác v Olomouci, pražský dům U Zvonu, jehož obnovu je dnes možné chápat jako zčásti kontroverzní, a obnovu pláště zámku v Litomyšli. S Přemyslovským palácem v Olomouci se začalo ještě za ředitele Novotného. V roce 1972 tam skončily stavební práce, při nichž se podle projektu profesora Jana Sokoła a architekta Miloslava Buriana z roku 1966 vytvořil nový ochoz umožňující přístup ke těm dvěma dochovaným románským zdem na vně-

ším obvodu gotické křížové chodby olomouckého dómu. Jediné, co se při tom zlikvidovalo, byl mladší, asi až barokní či klasicistní krov ambitu. Byl totiž příliš nízký a neumožňoval přístup k románským oknům z roku cca 1140, která se dochovala v patře. Ta představují vrcholný výtvarný projev kameníků, kteří prošli dómskou hutí ve Špýru. Co do umělecké kvality u nás nemají obdobu.

Jak probíhala jejich obnova?

Restaurování, tedy rozebírání vyzdívek, doplnění konstrukcí vylehčovacích oblouků, anastylóza fragmentů, kterých bylo hodně v těch vyzdívkách, ale i v depozitáři krajského muzea, to vše začalo po ukončení stavebních prací v roce 1974 a byla k tomu zřízena reprezentativní odborná komise. Tvořili ji archeolog, akademik Josef Poulik, který svého času vedl rozsáhlé objevné průzkumy lokalit Velké Moravy, docent Dobroslav Líbal, jeden z nejvýznamnějších historiků architektury té doby, docent a později profesor Jaromír Homolka, který tam ale nejezdil, dále archeolog Vít Dohnal z Olomouce, který v areálu vedl systematický archeologický výzkum, doktor Jan Bistřícký, velmi zkušený archivář a historik, specialista na Jindřicha Zdíka, pak tam byli pozdější profesori Milan Pojsl a Ivo Hlobil nebo doktor Leoš Mlčák. Investora, tedy Krajské vlastivědné muzeum, zastupoval doktor Marek Perůtka, později doktor Pavel Zatloukal, z Ostravy tam jezdila doktorka Libuše Dědková a další.

Co konkrétně bylo prací komise?

Měla především dohlédnout na to, aby nedošlo k sebemenšímu poškození románského jádra stavby, které už kdysi publikoval Václav Richter a později i Václav Mencl. Dodnes jsou nejstarší části olomouckého paláce chápány jako jedno z nejcennějších děl románské architektury a architektonické plastiky nejen u nás, ale v celé střední Evropě. Je tím cennější, že nešlo o stavbu přímo sakrální, ale o palác vzdělaného olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka.

Restaurátorem byl Aleš Rozehnal, jenž románské sloupky a archivoly oken uvolňoval z mladších vyzdívek velmi svědomitě. Naše měřičské oddělení všechno pečlivě zaměřovalo a celý průzkum byl úzkostlivě dokumentován. Pan Rozehnal se ale vrhl až příliš vehementně do historických a archeologických diskusí komise. Zuřivě totiž obhajoval tezi, že nešlo o palác Jindřicha Zdíka a jeho kapituly, ale o sídlo moravských údělných Přemyslovců. V některých kontrolních dnech se tedy až do vysílení věnoval čas sporům mezi Rozehnalem a Libalem. Dnes víme, že to byl palác Jindřicha Zdíka, že

olomoučtí údělní Přemyslovci tehdy ještě nebyli tak kulturně zralí, aby se stali mecenáši takové nádhery a umělecké kvality.

Jaká byla v rámci komise vaše role?

Já jsem byl památkovým garantem akce za SÚPPOP a k postupu restaurování jsem zpracoval takzvané metodické směrnice, myslím, že v roce 1979. Udělal jsem to poté, co bylo provedeno rozebrání vyzdívek a konstrukce opatřena doplněnými tesanými vylehčovacími oblouky. Všechno tedy bylo připraveno k vlastnímu restaurování a anastylóze. Podle mých směrnic výchozí bilance stavu zachování oken vypadala nadějně. Dochovalo se 80 % článků, buďto *in situ*, anebo vybraných z vyzdívek s vysokou pravděpodobností jejich lokalizace. Jednalo se o fragmenty jiskřivých palmetových archivolt, zčásti i hlavic a dalších článků stavby. Ovšem chybělo to, co bylo nejsvízelnější obnovit, a sice některé náběžníky, sedla. Na rozdíl od hlavic, patek a sloupků totiž byly individualizované, takže nebyla jistota, jak původně v detailu vypadaly. A já jsem se s tím šíleně trápil.

Doktorka Oliva Pechová, velmi vzdělaná odbornice, která měla v ústavu v referátu restaurátorské práce, navrhovala, aby se sedla nahradila soudobým výtvarným dílem, třeba i v kovu. Komise kov odmítla, ale Pechová, a buď ji za to chválila, se rozhodla poradit se s výtvarníky. Pozvala do Olomouce znamenité sochaře Milošlava Chlupáče a Olbrama Zoubka, kteří nad tím celý den mudrovali.

Pak jsme šli společně na skleničku a oni mi řekli: „Víte, my jsme se na to strašně těšili. My v současnosti nemůžeme vystavovat a prodávat své práce, takže každá zakázka je pro nás dobrá. Ale těšili jsme se na to a říkali jsme si, že je to pro nás nevšední výtvarná výzva. Ale když jsme si to dopodrobna prohlédli, došli jsme k závěru, že se nebudeme ztrapňovat tím, že bychom šli s tím románským dílem do nějaké konfrontace. Vždyť to je něco tak úžasněho! Pane doktore, zjednodušte si úkol a nechte podle dochovaných kusů udělat věrné faksimile toho, co chybí. Těch chybějících článků není zase tolik.“ To rozhodlo. Když jsem nyní měl k dispozici názor výtvarníků, kteří měli jako umělci tak vysokou kvalitu, nemohl jsem k tomu nepřihlídnout.

Faksimile, jak navrhovali Chlupáč se Zoubkem, se tedy provedly?

Přesně tak. Další přizvaný restaurátor, Jiří Živný, pracně vytvářel pro doplňky speciální hmotu, do níž se rozešlely porcelánové talíře, aby se barvou co nejvíce blížily té originální opuce, respektive spongilitu. A musím říct, že ty

faksimile udělal skvěle. Takže i komise nakonec byla spokojená.

Nedávná nová koncepce areálu ale vypadala jinak. Jak jste záměr současných úprav hodnotil?

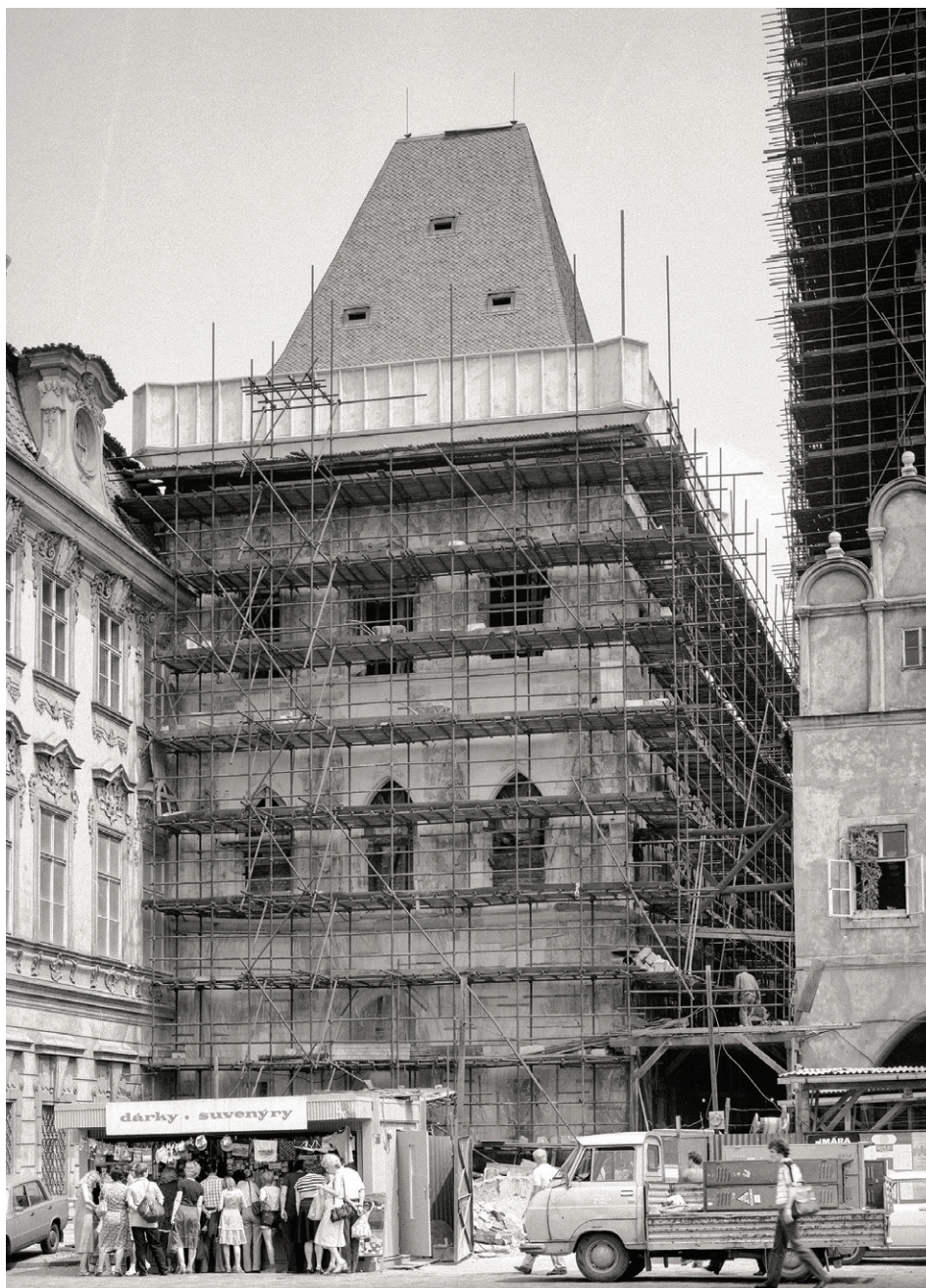
S velkými rozpaky a hlubokým nesouhlasem a rozhořčením. Profesor Zatloukal, emeritní ředitel Muzea umění v Olomouci, při obnově paláce v 80. letech jako mladý historik umění zastupoval investora, tehdejší Krajské vlastivědné muzeum. Ač tedy byl na akci zúčastněn a nemohl nevidět, že se na ní podílí elita tehdejší vědy a památkové péče, najednou, asi před čtyřmi lety, inicioval její výrazné nové architektonické řešení. K tomu si vybral, pokud vím bez soutěže, architekta Jana Šěpku. Ten měl dát památkovému areálu, aniž k tomu existovala jakákoliv funkční potřeba, novou architektonickou tvář – tedy zlikvidovat Sokola a nahradit ho zcela novým řešením na základě vlastní invence.

Ten nový projekt byl podle mého názoru naprosto nepřijatelný. Je tam například místo Sokolova střechou krytého ochozu navržena obrovská jednolitá skleněná stěna přivracená k jihu, takže v létě by tam bylo nesnesitelné horko. Měl se původně odbourat betonový parapet ochozu a v ambitu se měly vykopat kdysi pracně vytvořené kopie původní keramické dlažby. Měl je nahradit hlazený beton, který patří k „výrazovému jazyku“ architekta Šěpky.

Na žádost profesora Hlobila byl projekt dodatečně projednán na vědecké radě generální ředitelky NPÚ. A na ní jsem jako její člen zažil asi největší prohru své dlouhé profesní dráhy. Marně jsem zdůrazňoval, že projekt je samoučelný a funkčně nic nepřináší, že navržené masivní intervence do organismu stavby vystavují románské jádro památky vážnému riziku poškození, že se výrazně zhorší klimatická pohoda návštěvníků a že bude těžké zdůvodňovat veřejnosti vysoké náklady, které si realizace projektu i jeho následný provoz vyžádají. Projekt byl nakonec – zdůrazňuji, že památkovou, nikoliv architektonickou – radou schválen.

Dodnes z toho rozhodnutí cítím velké zklamání. Domnívám se totiž, že nad pietou, kterou bylo svého času vedeno dílo architekta Sokola, triumfovala touha profesora Zatloukala být mecenášem současného umění a profesora Šěpky zviditelnit se na pozadí jedné z nejvýznamnějších památek Moravy. Z mého pohledu kladný verdikt vědecké rady znamenal hluboké odborné selhání současné státní památkové péče a dlouho jsem se z něj nedokázal vzpamatovat.

To jsem nevěděl, měl jsem za to, že ten záměr byl nakonec odmítnut.

Obr. 4. Dům U Kamenného zvonu, Staroměstské náměstí čp. 605, Praha 1. Stav během rekonstrukce. Sbírka fotografické dokumentace NPÚ, GnŘ, ev. č. 124.458. Foto: Čestmír Šíla, 1983.

ten otlučený opukový dům deset let stál vystavený vražednému pražskému ovzduší. Tehdy měl ještě barokní střechu, vikýř a portál – než byla zahájena rekonstrukce.

Jak jste se k té akci dostal, nemělo ji dozorovat pražské středisko?

Už tehdy to byla národní kulturní památka, takže mě tam v roce 1975 Novotný delegoval jako garanta za SÚPPOP. Za pražské středisko si tuto akci pro sebe rezervoval a velmi se jí věnoval doktor Majer, tehdy vedoucí památkového odboru. To byla zajímavá osobnost, velmi energický člověk. Byl to také komunista a kolegové si na něj občas stěžovali. Ale pro Zvon byl zapálený a chodil tam skoro každý den. A tahle akce chtěla nějakého takového neohroženého památkáře, který uměl udělat i kravál. S Majerem jsem v každém případě vycházel dobře. Bohužel projektantkou byla zase Antonie Charvátová, tentokrát s architektem Pelzlbauerem. A s těmi byla těžká domluva. Já jsem třeba tlačil na to, aby se v sále v prvním patře hledalo co nej kvalitnější řešení – když už se tam má tvarově revokovat dřevěný trámový strop, tak ať je to z masivu. Odpověď zněla, že by to bylo moc drahé a zbytečné. Charvátová mě a Majera nakonec přesvědčila, takže je to z betonu, obložené takovými prkýnkami z bedniček od syrečků nebo tak něco.

Jak vlastně došlo k dnešní betonové nástavbě nárožní věžové části domu?

To je docela zajímavé, dnes to lze vyprávět skoro jako anekdotu, kterou říkám svým studentům. Doktor Majer s Antoníí Charvátovou přišli za ředitelem Novotným. Majer si totiž na domě U Zvonu dělal kandidátskou práci, a to velmi svědomitě. Novotnému předvedli geometrický rozbor fasády, různé kružnice a tangenty – já jsem se na to pak schválně zeptal Jana Muka, který mi potvrdil, že je to nesmysl, protože pospojováním bodů na té fasádě člověk dostane, co chce. V každém případě oni mu předvedli geometrickou analýzu průčelí, ze které jim vyšlo, že tam musela být atika. Přitom na Sadelerově prospektu z roku 1608 je ten dům poměrně dobře zachycen jako dvoupatrový bez atiky s vysokou dlátovou střechou.

Novotný měl ve zvyku, že když s něčím nebyl spokojený, tak při kouření pufal. Začal pufat a nadechl se, že řekne: „Pane doktore, ale to je

Naštěstí ano, jak jsem byl informován; ale ne na základě stanoviska památkové péče. Ještě před zahájením stavby prokázal detailní statický posudek to, na co jsme celou dobu upozorňovali – a sice že bez dalekosáhlých rizik není Šépkova vize realizovatelná. Od záměru se tedy upustilo. Zdravý rozum nakonec zvítězil, ale jeho hlas bohužel nezazněl ze strany památkové péče.

Obnovu Zdikova paláce v Olomouci považujete za jednoznačný úspěch předrevoluční památkové péče. Jak se díváte na dům U Zvonu, který je dodnes předmětem diskusí?

Dům U Zvonu byl takový v mnoha ohledech typický dobový příběh. Průzkum tam dělala odborná esa Jan Muk a Josef Hyzler ze SÚRPMO ještě v 60. letech. Jenže je zajímavé pouze středověk. Vzpomínám si, jak nám ještě náš učitel Viktor Kotrba v mých studentských letech říkal, že je to skandál a takhle se jednat nemá. Vyprávěl: „Mě požádali, abych byl v ad hoc komisi, která určí, jak s památkou naložit. A když jsme tam přišli a podívali se za lešení, zjistili jsme, že už není co rozhodovat. Průzkumníci totiž v tom svém svatém průzkumném nadšení celou fasádu otloukli!“ Po sundání lešení – typicky – tam

4

ryze spekulativní.“ Jenže než to stačil říci, tak si vzal slovo další host, zástupce Pražské informační služby (PIS), která měla původně dostat ten dům k užívání. A ten říkal: „*Soudruhu řediteli, když tam bude ta atika, tak za ní schováme okno, a tím získáme další užitečný prostor.*“ A tím dloubl do slabiny našeho „starce“, jak jsme mu říkali, protože on prostě za žádnou cenu nechtěl bránit životu, rozvoji a pokroku. Najednou tedy otočil a řekl: „*Inu, když to doktorovi Majerovi takhle vyšlo, tak to tam postavte. Ale, soudruzi, nic nepředstírejte; udělejte to z betonu.*“ A tak to bylo skutečně realizováno. Já si ale myslím, že tam ta atika původně určitě nebyla.

Hodnotíte to tedy jako neúspěch?

Spíš je to rozporný výsledek. Na jednu stranu ta akce odhalila palác, který co do umělecké hodnoty neměl v Evropě obdobu a zásadně obohatil fond české gotické architektury, malby i plastiky. Ale na druhou stranu ta akce trpěla brutalitou tehdejší stavební výroby. Měla alespoň štěstí na skvělé restaurátory, zejména Jiřího Blažej, který měl úžasnou prostorovou představivost, takže dokázal ty stovky až tisíce fragmentů vyjmutých z vyzdívek sestavit jako puzzle a přivést na světlo boží mimo jiné úžasné gotické sochy, které průčelí zdobily.

Při realizaci ale vznikla spousta problémů. Například kameníci z pražského stavebního podniku si někdy dost pozorně nepřečetli výkres a vytesali toho trochu víc. A protože se si zřejmě své práce cenili víc než díla svých středověkých kolegů, raději při sestavování odsekali „přebytečný“ originál. Například v prvním patře v kapli bylo oratorní okénko, které mělo pro gotiku netypický tvar příčného obdélníku. To najednou bylo pryč a místo něj nově vytesané okénko. Majer spustil frenetický jekot, což bylo namístě. Donutil je, aby s ním jeli na skládku, a vrátil se alespoň se středovým sloupkem původního okénka – tak se to alespoň „okořenilo“ originálem. Podobných situací bylo více. Proto je to dosti rozporuplná akce. Přinesla velké kulturní hodnoty, ale na druhou stranu se toho hodně obětovalo.

A jak hodnotíte prezentaci odhalené kamenné fasády?

Prezentace fasády byla otázkou sama o sobě. Už v 60. letech se o tom vedla velká diskuse, vyprávěl mi to Aleš Vošahlík, který se jako tehdejší pracovník pražského střediska účastnil jednání. Říkal mi, že všichni byli opravdu tak nadšení hodnotou toho gotického jádra paláce, že považovali ostatní hodnoty za nesouměřitelné. Barokní klenby, stropy, barokní a novobarokní fasáda, trámová konstrukce krovu neznamená-

ly nic oproti skvělému gotickému paláci, který byl tím vším zakryt. Jak vím od Vošahlíka, jediným z té *ad hoc* komise, kde byli Libal, Pešina, Muk, Hyzler a další, kdo varoval před obnovou gotického stavu, byl paradoxně medievalista Václav Mencl, který říkal: „*Pánové, ještě pořád máme možnost podrobné dokumentace těch úžasných nálezů; vždyť nemusíme vše fyzicky obnovovat – pro Prahu je přece typická gotická podoba většiny kostelů a barokní úprava zástavby ulic a náměstí. Ten dům by si měl ponechat svou barokní tvář.*“ Kdyby se Mencl prosadil, zůstal by dům U Zvonu v barokní podobě. Ale tehdy byl v menšině.

Snaha prezentovat zde gotickou fázi šla však ještě dál, protože Muk a Hyzler plédovali za to, aby se průčelí skutečně plasticky obnovilo, tedy doplnilo a dosochalo. Novotný to naštěstí ještě stačil odmítnout, protože by tam z toho originálu nezůstalo už vůbec nic.

A jak se dospělo k současnému řešení?

Vlastně až na poslední chvíli. Když se sundaly podlážky lešení a s Majerem, Blažejem a zástupcem kameníků jsme se dívali na tu fasádu, zažili jsme šok. Byla to totiž absolutně chaotická skru máž původního zdiva, tvrdě doplněného nového kvádrového zdiva, nebyl v tom čitelný žádný architektonický systém. Tak jsme si všichni v duchu říkali, jaký to bude obří průšvih před veřejností.

V této situaci mi pomohla jedna čerstvá zkušenost: paralelně jsem chodil jako garant do Anežského kláštera. Všiml jsem si, že jsou tam dodatečně odsekané gotické konzoly v křížové chodbě ve východním křídle, ale takovým způsobem, že je čitelné, že tam byly konzolové patky kleneb a jaký byl jejich tvar. A říkal jsem si: Co kdybychom na domě U Zvonu negativním odsekáním v místech těch chybějících krabů a vimperek nechali vytvořit náznak celé kompozice? Můj návrh na prezentaci „negativu“ se nakonec ujal a Blažej doporučil k realizaci mladé sochaře-restaurátory Jana Bradnu a Jiřího Novotného. Chopili se toho skvěle. Vzpomínám si, jak jsem jim stranou šeptal: „*Pánové, trochu zkultivujte i to tvrdé nové zdivo, trochu to na povrchu posekejte a patinujte, ať to tak nekřičí.*“ Nemohl jsem to říkat oficiálně a nahlas, protože v 80. letech stále panovala dogmaticky uplatňovaná zásada kontrastní odlišitelnosti všech doplňků od originálu. Dali si s tím hodně práce a výsledek nakonec považuji za velmi zdařilý.

Jako třetí stěžejní akci ve vaší garanci jste zmínil zámek v Litomyšli.

Ano, konkrétně obnovu pláště. To jsem podědil v roce 1975 po doktoru Wagnerovi, pod

jehož garantováním se udělala východní fasáda a pokračovalo se fasádou severní. Ta akce byla výjimečná jak z hlediska hodnoty památky, tak tím, že se tam v restaurátorském týmu sešla skutečně špičková skupina výtvarníků: Jan Boštík, Stanislav Podhráský, Zdeněk Palcr, Olbram Zoubek. Jejich spíkreem byl většinou Zoubek, kterého jsem znal ze studií, protože nás – myslím, že Petr Wittlich – vzal do jeho ateliéru. I když to byli tvůrci, kteří restaurovali z nezbytí, protože jako kritici režimu nemohli vystavovat a prodávat, do toho úkolu se vyloženě zamilovali a já jsem opravdu cítil, jak si váží díla toho Šimona Vlacha a jeho renesanční sgrafitářské skupiny, jak i z hlediska materiologie měli tu stavbu zažitou. Existuje také jedenáct dílů jejich velmi podrobné restaurátorské dokumentace.

Zdá se, že na rozdíl od Olomouce a Prahy šlo o bezproblémovou akci.

To jen zpočátku, když se dělala severní fasáda. Jakmile se přešlo na západ, objevil se kardinální problém. Na východě zvolil můj předchůdce Jaroslav Wagner kompromis, tedy prolnutí dvou etap stavby zámku: obnovila se dobře dochovaná čela lunet nad okny, čímž se potvrdilo, že tam kdysi byla lunetová římsa. Tuším, že roku 1633 tam vypukl požár, římsa shořela a na její místo byly dány tři pásy sgrafitových psaníček. Ta byla mnohem primitivnější než psaníčka z 16. století. Nakonec to však spolu se staršími lunetami na východní fasádě vytvořilo celkem pěkný výtvarný celek. Na severu to bylo jednodušší, protože se tam nedochovala čela lunet, a ponechala se tedy psaníčka.

Jenže na západě a jihu došlo k odstranění lunetové římsy až při dalším požáru v polovině 18. století. Protože v té době byl celý zámek včetně sgrafit překryt štukem, mladší vrstva psaníček se tam už nenalézala. Jen krásná původní čela lunet. Projektant, architekt Ziegler z pardubického SÚRPMO, který se do celé akce také zamiloval, spolu s výtvarníky velmi tlačili na to, aby se ta římsa rekonstruovala, protože byly spolehlivé indicie, jak před požárem vypadala. Ted' co s tím?

Tehdejší obnova zámku je dnes dobře známá i proto, že jste nakonec zvolili cestu rekonstrukce – jak jste k tomu rozhodnutí dospěli?

Berte prosím v úvahu, že jsem si názoru těch výtvarníků i projektanta samozřejmě velmi vážil. A pokud jde o tvar té římsy, nebylo žádné tápání, na severovýchodě je věžička a na ní je v podstatě otisk římsy, čili rozměry byly dané. Jak jsme navíc zjistili během restaurování, na třetím nádvoří, takovém komorním, je nahoře v mís-

Obr. 5. Zámek Litomyšl, celkový pohled na jižní a západní průčelí během rekonstrukce. Sběrka fotografické dokumentace NPÚ, GnŘ, ev. č. 122.659. Foto: Vladimír Hyhlík, 1981.

Obr. 6. Zámek Litomyšl, obnova a restaurování lunetové římsy na západním průčelí. Sběrka fotografické dokumentace NPÚ, GnŘ, ev. č. 122.250. Foto: Vladimír Hyhlík, 1980.

5

6

tech, kde se jinde nachází lunetová římsa, široký sgrafitový vlys s rozvilinami a figurálními prvky, který ukazoval, jakým stylem sgrafitové výzdoby byla římsa opatřena. A teď, co s tím? To rozhodování jsem si tehdy nijak neulehčoval, Benátská charta mi pořád vrtala hlavou. Ale nakonec jsem souhlasil s rekonstrukcí a všichni byli samozřejmě nadšení. Římsa se udělala v nové konstrukci a já jsem řekl: „Pánové, vy jste výtvarníci, vy byste se měli chytit toho vlysu, ale udělejte na římsu sgrafitovou výzdobu, jakou chcete.“ A oni řekli: „S tím my počítáme!“ A provedli to myslím

skvěle. Zejména Podhrázský byl úžasný inventar a také měl vynikající rukopis.

To rozhodnutí se dodnes může jevit jako velmi sporné. Jak ho zpětně hodnotíte?

Asi před pěti lety se v Litomyšli konala konference věnovaná zámku a jeho připravované další dílčí obnově. Čekal jsem, že mě současní „rozhněvaní mladí muži“ památkové péče za tu minulou obnovu sežerou s tím, že tohle se na památkách takového významu nesmí dělat. Na druhou stranu jsem si ale v úvahách říkal,

kdy znovu nastane dějinná situace, že se tolik špičkových výtvarných umělců sejde při restaurování památky. K mému obrovskému nadšení a satisfakci byla v rámci konference památková obnova z 80. let uznána jako relevantní vrstva postupného výtvarného vývoje zámku. Byl jsem moc rád, že to tím pádem nedopadne podobně, jako měl dopadnout Zdikův palác v Olomouci, tedy že se to celé nestrhne a neudělá jinak.

Z dosavadního líčení by se skoro zdálo, že obor v 80. letech v podstatě vzkvětal. Předpokládám však, že tomu tak úplně nebylo.

Když se ohlédnu na 80. léta, vidím trvalé a zrychlující se rozevírání nůzek. Po odborné stránce měla česká památková péče evropskou úroveň, působili v ní opravdu špičkoví lidé, fungovala diskuse. Ale ta praxe, samotná obnova, byla čím dál problematičtější a horší. Nebyl to ani tak finanční problém jako problém se stavební výrobou. Památky se chronickou neúdržbou nechaly dojít až téměř ke zhroutilí. A pak se buď upustilo od památkové ochrany a povolila se demolice s podmínkou předepsané řádné měřické a fotografické dokumentace, která ale ne vždy byla dostatečně splněna, anebo přišla nějaká drahá, těžkotonážní betonářská rekonstrukce, jež za velké peníze památku většinou značně znehodnotila.

Navíc docházelo k politickým rozhodnutím, na která byla odborná památková péče krátká – například v Praze o postupné asanaci Žižkova, velice pitoreskní a zajímavé čtvrti. Je paradoxní, že se začala bourat v době, kdy už i širší veřejnost přicházela na chuť architektuře a urbanismu 19. století. Při vědomí těchto hodnot byla asanace Žižkova pro památkovou péči velkou ranou, naštěstí za minulého režimu jen započatou a z velké části nedotaženou do konce. Až symbolický význam měl také odstřel Denisova nádraží na Těšnově v roce 1985, který měl ohlas tím větší, že byl i z praktického hlediska zbytečný – šlo přitom o krásnou, dobře dochovanou budovu. Na těchto a podobných případech nám začalo být jasné, že komunistický systém postupně památkové dědictví kombinací neúdržby, plošných demolí a brutálních rekonstrukcí zničí. Tedy, že se to buď zbourá, nechá zaniknout, nebo připraví o autenticitu a památkové hodnoty.

Obr. 7. Československo-britské sympozium k problematice památkové péče a historických jader měst v říjnu 1979 v Praze, Táboře a Kutné Hoře. Jednání v Praze, zleva: Dobroslav Líbal, Josef Štulc, Ladislav Antony. Osobní dokumentace Josefa Štulce.

Obr. 8. Odstřel památkově hodnotné budovy tzv. Denisova nádraží na Těšnově v Praze 16. 3. 1985. Foto: ČTK – Petr Merta, 1985.

Ohledně Žižkova a podobných akcí přece muse-la probíhat nějaká jednání s památkáři. Nebo vůbec nebyli k rozhodování přizváni?

Jednání probíhala, ale já jsem se jich neúčastnil. Bylo to v režii, nebo v egidě, pražského památkového střediska, kde už nepůsobil Zdislav Buřival, komunista, ale upřímný milovník památek, který středisko řídil v 70. letech. Platí však, že jak o nějakém aktu rozhodla strana a posvětil to i městský výbor, bylo to nevratné. Takže ano, jednání probíhala, ale ze strany památkářů byla možnost něco ovlivnit jen teoretická. Myslím, že kolegové z pražského střediska mohli dosáhnout nanejvýš základní dokumentace některých objektů určených k demolicí. Ale naštěstí přišla včas revoluce, takže se z asanace Žižkova stihl jen zlomek. Po převratu se domy navrátily těm, kterým byly komunisty ukradeny, a obnovila se individuální zodpovědnost za jednotlivé nemovitosti a individuální zájem je užívat. Dnes je ze Žižkova atraktivní obytná čtvrť, která má nezpochybnitelného genia loci. O její další osud nemám obavy.

Transformace památkové péče po roce 1989

Jak vlastně v rámci ústavu probíhal převrat?

Většina památkářů tu změnu samozřejmě uvítala s velkou úlevou, nejen jako občané – samozřejmě že jsme chodili na všechny manifestace, byla to euforie. Nikdo zároveň nečekal, že ta změna bude tak razantní a rychlá. Jako památkáři jsme pochopitelně doufali, že revoluce přinese i nový pohled na hodnoty dědictví. Já jsem byl na ústavu zvolen jako takzvaný mluvčí Občanského fóra za památkovou péči, za ochranu přírody byl zvolen nebojácný doktor Václav Petříček. Chodili jsme společně do Špalíčku ve vidlici ulice 28. října, jak pokračují Příkopy, Ivan Havel tam s námi měl pravidelná setkání. Ten proces změny šel tak rychle, až nás to šokovalo. Byli jsme pochopitelně odhodlaní, že už nemůžeme couvnout, ale zároveň jsme po zkušenostech z roku 1968 měli určité obavy, jestli se to ještě nezvrátí. Ivan Havel nás proto vždycky povzbuzoval a zdůrazňoval, jak rychle eroze komunistic-

7

8

ké moci pokračuje. Nakonec to dopadlo, jak to dopadlo, takže jsme pochopitelně byli nadšení.

Jak probíhala samotná transformace památkové péče do nových podmínek?

Po revoluci, ještě v té první předvolební vládě, se ministrem kultury stal vynikající divadelník, profesor Milan Lukeš, velmi noblesní a všestranně vzdělaný člověk. Znali jsme ho z předchozích jednání kvůli Kolowratskému paláci. A ten si vzal na ministerstvo jako ředitele památkového odboru doktora Františka Skřivánka, který předtím v SÚPPOP vedl ochranu přírody. Byl

to geolog s velkými kulturními zájmy, který se už dříve významně angažoval ve prospěch památek: podílel se na nález lokalit, z níž se těžily pro Karlštejn tzv. polodrahokamy, a měl o tom několik velmi hezkých přednášek. A také má velkou zásluhu na tom, že přežil severočeský zámek Jezeří.

A jak se tedy nové poměry projeví v rámci ústavu?

V únoru roku 1990 mi Skřivánek z ministerstva volal – tehdy ještě z Valdštejnského paláce –, že Tykva už nemůže být ředitelem, že kolegové

včetně ochránců přírody doporučují na jeho místo mě a že to musím vzít. Zaskočilo mě to a zvažoval jsem to úzkostně. Jsem dost konzervativní, nejsem reformátorský typ a uvědomoval jsem si, že vstupujeme do doby, kde reformy budou na pořadu dne. Zprvu jsem to tedy odmítal a snažil jsem se za sebe sehnat náhradu. Jednou jsme seděli u mého přítele a kolegy inženýra Stöckla spolu s Františkem Kašíčkou a Milanem Pavlíkem a já jsem na oba tlačil, ať to jeden z nich vezme, že bych je Skřivánkovi jednoznačně doporučil. Pavlík ale řekl, že chce na fakultu, a Kašíčka zase, že má rozdělanou badatelskou práci. A prý, ať to vezmu. Po velkém váhání jsem to tedy nakonec přijal.

Tehdy významně zasáhla Stöcklova manželka Jaroslava, která dříve pracovala na pražském magistrátu na investičním oddělení, tuším, že se to jmenovalo Výstavba účelových staveb. Doporučila mi znamenitého a zkušeného ekonoma z investorské činnosti a vůbec i z terénu, inženýra Karla Kalvodu. To v podstatě rozhodlo, protože bez ekonomického náměstka, jemuž bych mohl důvěřovat, bych to nemohl dělat. Nejprve jsem si samozřejmě s Kalvodou dlouze popovídal. S odbornými pracovníky nejednal vždy v rukavičkách, ale myslím, že se mi povedlo ho ukočírovat. Velmi dbal na to, aby všechny ekonomické záležitosti byly v naprostém pořádku, protože z praxe věděl, jak nepříjemné jsou finanční kontroly. A těch jsme spolu zažili dost, protože ministerstvo je na mě pravidelně posílalo; ale Kalvoda mě z toho pokaždé vytáhl. Šli jsme na finanční úřad, on to vždycky vyjednal a v podstatě nikdy jsme neuvázli. Osvědčil se také jako výborný investor, když jsme rekonstruovali zahrady pod Pražským hradem.

Muselo po roce 1989 dojít k nějakým výraznějším personálním změnám?

Do situace v regionech jsem tolik neviděl, ale co se týká SÚPPOP, téměř celý ústav byl vůči režimu ve vnitřní opozici, jak z důvodů občanských, tak profesionálních. Mohli jsme zblízka vidět stupidní zbyrokratizování, když se nově vytvořilo jako takzvaný střední článek řízení Ústředí památkové péče. Viděli jsme, jak jsou do vedoucích postů jmenováni lidé, kteří měli především dohlédnout na to, aby odborná složka nezlobila. Takže jsme byli v opozici a v době revoluce jsme se nadšeně zapojili do změn.

Jediným balvanem, který bylo nutné odvalit, byl poslední normalizační ředitel SÚPPOP Bedřich Tykva. To ale proběhlo také sametově. Po svém nástupu do funkce jsem ho přeložil pod kolegu doktora Nováčka, který ho pověřil standardními úkoly v evidenci a dokumentaci,

Obr. 9. Josef Štulc na demonstraci za obnovení demokracie v listopadu 1989, Malostranské náměstí, Praha 1. Osobní dokumentace Josefa Štulce.

sů, kteří měli památkovou péči v referátě, takže tam zůstala kontinuita ve výkonné funkci. U nás by to znamenalo velmi razantní krok a nevím, jak by to dopadlo. Pro výkonnou pravomoc byli u nás, pokud vím, hlavně z pražského ústavu architektka Dagmar Sedláková a od Středočechů Vladislav Razím. Nedohodli jsme se, systém zůstal dvojkolejný, jen Ústředí bylo zrušeno.

Zásadní systémovou změnou bylo i oddělení ochrany památek a ochrany přírody, to je do dnes velice diskutovaný krok.

Ano, k tomu došlo v roce 1991. Byla to rozluka velmi přátelská, po praktické stránce ji za památkovou péči vedla dvojice mých náměstků Kalvoda a Svatoň. Rozdělili jsme si majetek, měřičské oddělení, nabízeli jsme dokonce i rozdělení laboratoře, ale oni věděli, že jsme na jejím vrácení velmi tvrdě pracovali, takže nám ji přenechali. Ochrana přírody přešla pod nově zřízené Ministerstvo životního prostředí. Já do dnes toho rozdělení lituji, protože spojení obou oborů bylo velmi prospěšné a oboustranně inspirativní.

A co se po zrušení Ústředí stalo se Státními restaurátorskými ateliéry?

To byl další nelehký zápas – a zde musím připomenout velkou zásluhu Jaroslava Svatoně. Okamžitě po revoluci se vzájemně solidarizovali restaurátoři na volné noze, jejichž cílem bylo Ústředí a s ním zejména Státní restaurátorské ateliéry zlikvidovat. Dalo se to pochopit, protože za totality byly StRA jednostranně favorizovány a byl s nimi spojen i záměr restaurování na volné noze úplně zrušit, což by byla tragédie. Nedívím se tedy, že ostatní restaurátoři po revoluci na zrušení ateliérů hodně tlačili, ovšem jejich apetit šel ještě dál. Chtěli vytvořit komoru restaurátorů a usilovali o osamostatnění ve sféře státní památkové péče, restaurování by mělo výjimku a památkáři by se k němu nevyjadřovali. K tomu by sloužila jejich komora.

To byl samozřejmě velmi nebezpečný trend, oni navíc uměli jednat velmi obratně. Tezí, že restaurování je součástí procesu konzervace a musí zůstat v egidě památkové péče, jsme naštěstí obhájili, a dokonce jsme jim už téměř ze chřtánu vyrvali technologickou laboratoř, která při vzniku ústředí byla SÚPPOP odňata a podřízena ateliérům. Obojí jsme tak uhájili. Situace po revoluci

už nevím konkrétně čím. No a milý Bedřich už na to nebyl zvyklý. Takže když zjistil, že by měl opravdu pracovat takříkajíc v poli, sám rezignoval a odešel. Kromě něj už si nevzpomínám na nikoho, u koho bych cítil nutnost nebo potřebu se ho z těchto důvodů zbavit.

Uvažovalo se o větších změnách systému památkové péče?

V roce 1990 panovala taková vzrušená atmosféra a byli jsme i trochu naivní. Vzpomínám si, že jsem tehdy formuloval větu, kterou bychom jako památkáři rádi dostali do nově vytvářené ústavy a jež by zakotvila povinnost ochrany a péče o památky. To nějak neprošlo, přinejmenším ne ta moje formulace.

O systému památkové péče se ale pochopitelně diskutovalo. Z hlediska tehdejšího fungování spočíval hlavní problém v tom, jak naložit s Ústředím a zda usilovat o výkonnou pravomoc pro památkové ústavy. V roce 1990 jsme dokonce měli celonárodní aktiv na Roztěži. Ale bohužel jsme byli rozhádani a k nějakému společnému stanovisku jsme nedospěli. Proti té výkonné pravomoci pro odbornou složku jsem byl tehdy vehementně já a pozdější profesori Mojmir Horyna a Ivo Hlobil. Měli jsme obavy z toho, že to bude znamenat konec odbornosti a proměnu památkové péče v úřad – a dodnes jsem přesvědčen, že by to tak bylo.

Nakonec Slováci dokázali to, co by u nás asi nevyšlo, tedy že do nově vytvořeného Památkového úřadu vtáhli asi všechny úředníky z okre-

tedy nebyla vždy přehledná a snadná. Ale pozitiva převládala, o tom samozřejmě není sporu.

Mezinárodní památková péče

Jaká pozitiva byste vyzdvihl především?

Velmi vítaným důsledkem liberalizace bylo otevření hranic. Musím říci, že bylo až dojemné, když se na mě díky profesorovi Rokytovi, který mi udělal velkou propagaci v Rakousku, obrátil prezident tamějšího spolkového památkového úřadu, Bundesdenkmalamt, doktor Seidl, že by mu bylo ctí, kdybych se mohl účastnit jako zahraniční expert jejich výročních konferencí. Jezdával jsem tam pak celých deset let a bylo to skvělé.

Bohužel se mi nikdy nepodařilo něco podobného ustavit u nás, dlužno říci, že také kvůli nechuti regionálních pracovišť. V Rakousku totiž jednou za rok vždycky v hostitelské spolkové zemi pořádají konferenci. Ta má vždy jednak konkrétní téma, které je v daném regionu v rámci památkového fondu výrazně zastoupeno, jednak se v jejím rámci jezdí po nedávno ukončených nebo rozpracovaných akcích. Jejich garanti komentují, v čem byl problém a proč si myslí, že zvolené řešení je správné. A jejich kolegové z ostatních regionů do nich někdy i pěkně buší, ale je to vždy přátelská, otevřená diskuse, velmi inspirativní a přínosná.

Předpokládám, že s otevřením hranic se výrazně oživila také činnost českého ICOMOS.

Ano, tomu nové poměry pochopitelně také vlivly novou krev do žil. Jeho osmnáct členů zvolilo jako prezidenta Dobroslava Líbala, ten byl nejen velký vědec, ale také velmi aktivní prezident a měl značně autoritativní povahu. Když jsem občas zmínil, zda bychom neměli český ICOMOS rozšířit, oponoval, že osmnáct je víc než dost. Na druhou stranu měl mezinárodní renomé, takže se tím náš ICOMOS velmi zviditelnil. Tehdy už však byl v dosti vysokém věku a říkal, že je nad jeho síly osobně se účastnit mezinárodních konferencí a zejména generálních shromáždění. Já jsem byl zvolen jako jeho viceprezident, a na tyto akce jsem tedy jezdil místo něho. První byla na Srí Lance v Colombu, tedy na Cejlonu, další v Sofii, další v Mexico City a Madridu. Na těchto setkáních člověk poznal spoustu lidí a vytvořil si velmi užitečné kontakty, často až osobní přátelství. Bylo přitom obrovskou výhodou, když ještě Československo a později Česko jako nástupnická země přistoupilo k Úmluvě o ochraně světového dědictví. Celou tu totalitní éru jsme ji ignorovali a nevím proč – například Poláci a Bulhaři k ní přistoupili už v 70. letech.

Oživená činnost ICOMOS mimo jiné také přispěla k tomu, že se na Seznam světového dědictví začaly dostávat české památky. Pamatujete si, jak první zápisy na seznam probíhaly?

Velice dobře. Já jsem tehdy požádal architekta Vošahlíka, který uměl skvěle francouzsky, aby se té agendy ujal. Byl totiž odborným sekretářem českého ICOMOS a díky tomu měl i řadu kontaktů v zahraničí. Vošahlík se tak stal dobrou duší přípravy našich návrhů. Nutno říci, že jsme u zahraničních kolegů našli silnou oporu. Už v Santa Fé, na prvním zasedání Výboru světového dědictví, kterého jsem se v roce 1992 jako „pozorovatel“ zúčastnil a mohl za naše návrhy o přestávkách jednání lobbovat, mě nesmírně podpořil profesor Michael Petzet, generální konzervátor Bavorska, i jistý doktor Hans Caspary, německý delegát a přímo člen výboru. Později jsem si uvědomil, že to bylo podobné, jako když maďarští odborníci na jednání výboru vždy podporovali Rumunsko kvůli Transylvánii, cítili totiž, že jsou to také jejich památky.

Petzet mě představil Rolandu Silvovi, prezidentu mezinárodního ICOMOS, a ten mě zase seznámil s Henrym Cleerem, mluvčím za ICOMOS, který vlastními slovy prezentoval jednotlivé návrhy a diapozitivy. Vždycky ukázal ty nejcharakterističtější snímky, prezentoval zhuštěné informace o památce a vyložil stanovisko mezinárodního ICOMOS, jestli zápis doporučuje, nebo nedoporučuje, jestli by se měla doplnit nějaká dokumentace a tak dále. Henry Cleere tedy mohl svým výkonem zápis jednotlivých památek výrazně ovlivnit. Vzpomínám si ještě na vstřícné rozhovory s Mounirem Bouchenakim, což byl významný památkář z Tuniska. S tím jsem si vyprávěl o orientálních kobercích, o které mám dodnes zájem.

Jednání tedy byla od začátku úspěšná?

V zásadě ano, ale jakožto nováčci na mezinárodní scéně jsme samozřejmě dělali chyby. Měli jsme, přes osobní přátelství, například trochu žárlivý vzájemný vztah s doktorem Michalem Benešem z Ministerstva kultury, který se jednání výboru také účastnil. On se stylizoval do toho, že když je z ministerstva, automaticky je vedoucím delegace a já jeho pohůnek, což jsem jako ředitel SÚPPOP rozhodně nesdílel. Proto jsme raději jednali a lobbovali každý zvlášť. Beneš byl francouzštinář, takže já jsem si vzal na starost spíše anglofonní sféru. V našem navrhování chtěl nechtěl občas vznikaly taktické chyby. Dodnes mě například mrzí, že jsme nedali Kladruby a Žďár nad Sázavou pod jednu nominaci vrcholných děl Jana Blažeje Santiniho-Aichla nebo že jsme nedali sdruženou nominaci Bučovice a Litomyšl.

K tomu jsme měli v ICOMOS velmi vzrušnou debatu. Moje starší spolužačka a vynikající znalkyně renesančního umění doktorka Eliška Fučíková se tenkrát na vyzvání prezidenta Havla stala ředitelkou odboru památkové péče na Pražském hradě a zároveň byla zvolena členkou exekutivního výboru českého ICOMOS. A ta se samozřejmě silně stavěla za Bučovice. Nakonec to ale diktátorsky rozhodl docent Líbal. Řekl, že Bučovice mají zničené prostředí, zatímco v Litomyšli se uchovala atmosféra „filosofské historie“, takže prostředí je nenarušené. Což bohužel dnes už tak úplně neplatí. Kdybychom však našli shodu a dali tu nominaci spolu s Bučovicemi jako podvojnou, jsem přesvědčen, že by vyšlo obojí.

Nicméně nelze pominout, že jsme v letech 1993 až 2003 každý rok s úspěchem přivezli nejméně jeden zápis na seznam. Po mimořádném úspěchu brněnské vily Tugendhat se nadlouho stala posledním zápisem Třebíč v roce 2003. Shodou okolností mě ale právě tehdy Ministerstvo kultury z agendy odsunulo. Příčiny mi dodnes nejsou jasné a celé to proběhlo podivně.

Tím tedy vaše spolupráce na českých nominacích skončila?

Ano, pak už jsem naše nominace přestal doprovázet. S ohledem na samotnou agendu si myslím, že mé odstavení nebylo uvážlivé, protože se mnou samozřejmě odešly i kontakty, které jsem si za ta léta vybudoval nejen v ICOMOS, ale také v Centru světového dědictví, včetně jeho ředitelů. Tenkrát to byli postupně Bernd von Droste, Mounir Bouchenaki a později velmi energická doktorka Mechtild Rössler.

Já jsem ale měl svoji hrdost a nehodlal jsem se Ministerstvu kultury podbízet nebo nějak vnucovat. V každém případě po roce 2002 začaly s našimi nominacemi velké potíže. Určitě za to nemohlo moje odsunutí, ale kdybych pokračoval v pozici lobbisty, možná by tu a tam nějaký úspěch přece jen přišel.

Zapojoval jste se i do mezinárodní činnosti UNESCO?

Ano, agenda světového dědictví pro mě byla v 90. letech i díky tomu senzační zkušeností. Tehdy jsem rád přijímal účast na hodnoticích misích, které pro UNESCO zajišťoval ICOMOS. Byl jsem takhle vyslán sedmkrát. Dvakrát do Chorvatska, tam šlo o Varaždín a Osijek, a pak také do černohorského Kotoru – to byla mise, kde jsem měl vydat svědectví o tom, zda se důsledky strašného zemětřesení, kvůli kterému byl Kotor dán na seznam ohrožených památek, už zahojily. Zahojily, navíc skutečně kvalitně, takže potom

Obr. 10. Tzv. Špačkův dům v Klimentské ulici v Praze 1, stav před demolicí, březen 1993. EDIS NPÚ, ÚOP v Praze, inv. č. 54762. Foto: Karel Fink, 1983.

Obr. 11. Oslava 60. narozenin J. Štulce v Ledebourském paláci v roce 1994. Zleva: Josef Štulec, Olbram Zoubek, Jaroslav Wagner, vpravo vzadu Jaroslav Hromas. Osobní dokumentace Josefa Štulce.

10

11

se zpráva psala dobře. Dvakrát jsem byl v Rusku, jednou posoudit historické město Vladimir, a také tři městské hrady, takzvané Kremly, takovou sériovou nominaci: Astrachaň, Uglič a Pskov, což jsou úžasné středověké ansámby.

Tyto mise mi dávaly příležitost poznávat lidi v mezinárodní komunitě. Proto dodnes považuji za jeden z nejdůležitějších pozitivních výdobytků revoluce, že otevřela hranice a nabídla nám možnost porovnání a poučení – ač jsme bohužel někdy zůstali nepoučitelní.

Co máte na mysli?

Například už na samém začátku 90. let jsme od zahraničních kolegů věděli, jaké riziko hrozí Praze s nástupem překotného ekonomického vývoje západního stříhu. V roce 1990 mi editor poslal číslo *Kunstchronik*, kde bylo publikováno skvělé memorandum ředitelů uměleckohistorických institucí a uměleckohistorických knihoven střední Evropy o historické Praze. Byli to většinou lidé z Rakouska, Saska, Braniborska, Bavorska, ale i ze Slovenska a tak dále. To memorandum jednak vyjadřuje fascinaci historickou Prahou, která je zchátralá, ale umělecky jedinečná a au-

tentická. A zároveň upozorňuje na velká rizika, jimž bude město vystaveno v budoucnu – ten text ve výsledku vyzníval poměrně pesimisticky a bohužel právem. Byl tam i příspěvek Jiřího Kuthana a Iva Hlobila a opravdu to s člověkem pohnulo.

Druhý podobný impulz přinesla česko-francouzská konference *Praha: Budoucnost historického města*, kterou v roce 1991 uspořádal tehdejší Ústav teorie a dějin umění Akademie věd, především díky iniciativě profesora Petra Kratochvíla. Přijel na ni třeba Jacques Derrida, významný sociolog a filozof, který přednesl velmi hluboké úvahy, Françoise Choay, historička a teoretička památkové péče, Jean Pressouire a další. Jejich příspěvky v úhrnu vyznívaly velmi pesimisticky. Třeba Pressouire napsal, že Praha je fascinující historické město, jehož hodnoty jsou nicméně nyní vystaveny konkurenční tržní ekonomice, že nárůst ceny pozemků omezí možnost regulovat stavební a jiné procesy a povede k zániku hodnot. To bylo velmi skeptické a já jsem tomu tenkrát nevěřil, říkal jsem si, že to vidí příliš černě.

Kdy jste zjistil, že jsou jejich varování pravdivá?

Pro mě představoval určitý zlom rok 1993, kdy proběhla dost spektakulární aféra – v podstatě politickým rozhodnutím jako za bolševika byl odstřelen Špačkův dům v pražské Petřské čtvrti. Byl to velmi bohatě architektonicky vpravený neobarokní činžovní dům s kouzelnými konírnami. Místo něj tam vznikla taková velmi plytká masivní kancelářská novostavba, k níž ani neproběhla žádná architektonická soutěž. Byl to první opravdu velký porevoluční případ, kdy v pražské památkové rezervaci zanikla hodnota a na její místo zasedla nehodnota, cosi, co vůbec nedosahovalo kvality prostředí, do něhož se to vlomilo. Celá kauza navíc měla velmi nechutnou dohru, která se dotkla přímo organizace památkové péče.

K tomu je třeba vysvětlit, že pražský památkový ústav zůstal poměrně dlouho zařazen pod Prahu jako kraj. Ostatní kraje už se reformovaly a jejich památkové ústavy přešly pod Ministerstvo kultury, ale v Praze to ještě nějakou dobu bylo tak, že hlavní město mělo roli kraje a organizační

struktura zde zůstávala stejná včetně pražského památkového ústavu, dříve „střediska“ podřízeného magistrátu. Proti dění kolem Špačkova domu se tehdy silně angažovala tehdejší ředitelka pražského ústavu, doktorka Věra Müllerová. Ona se velmi zajímala o soudobou architekturu a rozlítlo ji nejen to, že zde bylo oslyšeno odborné vyjádření památkové péče, ale možná ještě víc to, že jí v historickém centru vznikla tak hloupá stavba. Svůj názor řekla i veřejně, myslím, že v *Lidových novinách* to pořádně osolila, načež ji tehdejší primátor Milan Kondr odvolal z funkce. Dnes *nihil novi sub sole*, ale tehdy to bylo neslýchané. Primátor to navíc udělal odpudivým způsobem.

Tímhle zásahem v Praze nastavil podmínky, se kterými bojujeme dodnes. To neštěstí, že developéři mají poslušný magistrát a ten má poslušné odborné pracoviště památkové péče, se tedy, pokud jde o pražský ústav, nakonec díky bohu rozbilo, což je velká výhoda současnosti. Celková pokrivenost, která nastala při událostech kolem Špačkova domu, však nezmizela. Odborná vyjádření pražských památkářů se se dnes mnohdy nerespektují a místo nich rozhodují nejasné, patrně často soukromé zájmy podporované a odsouhlasené magistrátním památkovým odborem.

Pro mě to tedy byl rok 1993 a odstřel Špačkova domu, kdy jsem si uvědomil, že tu socialistickou Skylly najednou nahrazuje kapitalistická Charybdis. Dodneška jsem přesvědčen, že ti Francouzi byli až příliš pesimističtí a že nakonec takový zmar, jaký předpovídali, nenastal. Ale čím dál víc se také ptám, čím to je, že historická Praha ještě přežívá, byť s odřeným hřbetem. Vždyť je to svým způsobem zázrak, který by se asi ne všude mohl podařit.

Rozhovor vedli

Mgr. Jakub BACHTÍK
Ústav dějin umění AV ČR, v. v. i.
bachtik@udu.cas.cz

Ing. arch. Vít JESENSKÝ, Ph.D.
NPÚ, ÚOP středních Čech
jesensky.vit@npu.cz

Vzpomínka na Jukku Jokilehta

Před koncem roku 2023 ztratila mezinárodní památková péče jednu z nejvýznamnějších a nejprínosnějších osobností. V 85 letech zemřel teoretik, pedagog, organizátor a diplomat, profesor doktor Jukka Jokilehto (1938–2023).

Původně se Jukka Jokilehto po studiu architektury a urbanismu na helsinské polytechnice věnoval v rodném Finsku projektování a také vysokoškolské výuce. Zlom pro něj znamenal nástup do římského ICCROM (International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property) v roce 1971, v němž působil nejdříve jako student a poté jako pedagog a organizátor. Postupně se stal duší, pevným pilířem a hlavně koncepčním hybatelem této instituce. Přestěhoval se do Říma a v uvedeném mezinárodním centru si vybudoval zázemí i pro rozsáhlou práci pro UNESCO, ICOMOS a obecně v mezinárodní organizaci památkové péče.

Jokilehtovo technické vzdělání kombinované s kulturním rozhledem a uměleckými vlohami (malba, hra na housle...) jej záhy přivedly k humanitním a společenským studiím a výzkumu. Jeho komunikativní povaha podpořená multilingvními dovednostmi zároveň podporovala jeho koncepčně metodologické zaměření. To vše byly kompetence, které Jukku Jokilehta plně kvalifikovaly pro úspěšnou práci v základních vzájemně se prolínajících a doplňujících oblastech jeho působení.

Byla to především činnost vědecká. Ta pod vlivem filozoficko-teoreticky laděných historiků umění (Brandi, Philippot) od počátku směřovala ke kulturologickému východisku památkové péče. Vedle definování výjimečné světové hodnoty památek UNESCO se Jokilehtovým klíčovým celoživotním tématem stala problematika autenticity a také její role v procesu památkářského hodnocení a zasahování. Stal se důležitým spoluautorem konference UNESCO, ICOMOS a ICCROM v Naře roku 1994 a z ní vzniklého Dokumentu o autenticitě, ale také jejich přípravných a následných interpretačních setkání (Bergen 1994, Český Krumlov 1995 apod.). Už na počátku roku 1995, kdy koncept autenticity rezonoval v mezinárodním teoretickém diskursu spíše v rozpačitých pochybnostech, formuloval Jukka Jokilehto v podružném článku interpretační definici, která podle mne ani dnes dostatečně nepronikla do vědomí mnohých domácích památkářů: „*Autenticita by neměla být chápána jako památková hodnota; spíše naše schopnost porozumět těmto hodnotám závisí na tom, do jaké míry jsou příslušné infor-*

1

Obr. 1. Jukka Jokilehto (1938–2023). © UNESCO. Dostupné z: whc.unesco.org/en/documents/204523, vyhledáno 8. 12. 2023.

*mační zdroje shledány jako platné, a tedy autentické... autenticitu v památkové péči lze definovat jako míru pravdivosti vnitřní jednoty tvůrčího procesu a fyzické realizace díla a efektů jeho průchodu historickým časem.*¹ Ovšem patrně nejodkazovanější publikací Jukky Jokilehta je *A History of Architectural Conservation*.² Nejde však ani zdaleka o jeho jedinou studii z dějin památkové péče.³ Ve všech svých pracích pojímal autor dějiny oboru především jako vývoj názorů, nedílnou součást teorie, spíše než jako přehled historických skutků. Jokilehto nebyl ve svém teoretickém bádání reformním analytikem, ale v převaze syntetikem, který z dějinného souboru událostí, názorů a širokého oborového kontextu filozofie, sociologie, antropologie i politiky dokázal zobecnit a formulovat shrnující názor.

■ Poznámky

1 Jukka Jokilehto, Wiewpoint: The debate on authenticity, *ICCROM Newsletter*, 1995, s. 6, 7. Překlad Vít Jesenský.

2 Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation*, London 1994. V roce 2017 vyšlo druhé, doplněné vydání. Základem této přelomové publikace se autorovi stala jeho mimořádná doktorská práce obhájená na univerzitě v Yorku roku 1986.

3 Jukka Jokilehto, *ICCROM and the Conservation of Cultural Heritage*, Rome 2009. Tato kniha mimo jiné velmi výstižně popisuje i dobový kontext existence ICCROM a může být dobrou učebnicí institucionálně politického vývoje mezinárodní památkové péče ve druhé polovině 20. století. Autor rovněž zpracoval studie shrnující vývoj definování kulturního dědictví, vznik a souvislosti památkových chart atd.